

Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs,
Nûreddîn 'Itr,
Dımeşk; Dâru'l-Fikr 1979,
543 sayfa

Nureddin Itr, 1937'de Haleb'te doğmuş ve burada büyümüştür. 1958 yılında Ezher Üniversitesi'nden mezun olan Itr, *el-İmamü't-Tirmîzî ve'l-muvâzenetü beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn* adlı doktora teziyle 1964 yılında Ezher Üniversitesi Usûlî'd-dîn Fakültesi'nden Hadis ilminde doktor ünvanını almıştır. İki yıl süreyle Medine-i Münevvere'de Câmiatü'l-İslâmiyye'de hadis dersleri vermiş ve hadis, tefsir ve fıkıh dersleri vermek üzere Dımeşk Üniversitesi'ne dönmüştür. Halen Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi Kur'an ve Sünnet bölüm başkanlığı görevini yürüten Nureddin Itr, *Ulûmü'l Kur'âni'l-Kerîm, min ibdâi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Menâhucu'l-muhaddisîn, İlmu'l-münâsebât, Hedyü'n-Nebi fî salavâti'l-hâssa, fî Zilâli'l-hadîsi'n-nebevî, el-Hac ve'l-umre fî'l-fikhi'l-İslâmî* ve *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* gibi pek çok eser telif etmiştir.

Tanıtımı yapılan *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* adlı bu eser, ilk baskısı 1972 yılında olmak üzere 1979, 1981, 1985, 1988 gibi pek çok baskısı yapılmış bir çalışmadır.¹ Muhammed Ebû Şehbe'nin yazdığı takriz yazısı ile başlayan eser, mukaddime, yedi bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır ve hadîs ilimlerinin sened ve metni ilgilendiren birçok meselesinin ele alındığı önemli bir çalışmadır.

Müellif, mukaddime kısmında eseri kaleme alma sebebini 'hadîs ilminin tarihî seyir içerisinde yerleşen kurallarını düzgün bir tertiple beyan etmek ve sünnet üzerinde bilhassa asrımızda dolaşan şüphelere cevap vermek' olarak açıklamıştır. Nureddin Itr, bu noktada özellikle senede önem vererek metin tenkidi yapmadıklarına dair muhaddislere yöneltilen eleştirileri cevaplamaya

¹ Üzerinde inceleme yaptığımız nüsha ise 1979 yılında Dâru'l-Fikr tarafından 543 sayfa hâlinde basılan ikinci nüshasıdır. Bkz. Nureddin Itr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1979.

çalıştığını söylemektedir. Mukaddimede ayrıca, eserde takip ettiği yöntem hakkında kısa bilgiler de veren müellif, daha sonra çalışmanın ana ve alt başlıkları hakkında giriş mahiyetinde özet bilgi vermektedir.²

Müellif, eserini “bâb” adını verdiği yedi bölüme ayırmış ve ilk bâbını التعريف العام بمصطلح الحديث başlığıyla hadîs usûlü ilminin tanıtımına tahsis etmiştir (s. 21-72 arası). Hadîs usûlü ilminin doğuşu, önemi ve hadîsi öğrenmenin ve onunla amel etmenin gerekliliği, sahabe ve Hulefa-i Râşidîn döneminde hadîsin durumunun genel çerçevesi, hadîs-sünnet-eser terimlerinin tanımları ve aralarındaki farklar, hadîs ilminde rivâyet ve dirâyetin tanımları ve bu tanımlara yapılan itirazları anlatan Nureddin Itr, hadîs ilminin çeşitli âlimler tarafından yapılan farklı tanımlarına da değinmiştir. Senedin tarifi, ittisal, inkita’, tedlis ve râvinin tesahülü, sûi hıfzı ya da fasıklıkla, yalanla vb. itham edilmesi gibi senedin durumları ile konuya devam eden müellif, daha sonra metnin tanımı, şâz ve muallellik gibi metnin sıhhatini etkileyecek bir kusurunun varlığı, bu açıdan makbul veya merdûd sayılması gibi konuları işlemiştir.

Hadîs usûlü ilminin amacı, geçirdiği devreler, hadîslerin toplanması, yazılan ilk hadîs cüzleri hakkında bilgiler, bazı müsteşriklerin hadîslerin kitabeti ile ilgili görüşleri, sahabe döneminde rivayetlerin toplanması ve yazıya geçirilmesi ile ilgili düzenlemeler ve bu kuralların hadîs ilimlerinin oluşumuna katkısı, Müslümanlar arasında ortaya çıkan fırkalaşmalar neticesinde hadîsi korumak için gösterilen gayretler ve hadîs için yapılan yolculuklar, bu bölümün diğer konuları arasındadır.

Daha sonra hicrî 3. ve 4. asra denk gelen ve hadîs ilminin altın çağı olarak kabul edilen, hadîs ilimlerinin ayrı ayrı telif edildiği tedvin dönemi anlatılmaktadır. Bu dönemde telif edilen eserler, özellikle *Kütüb-i Sitte* diye bilinen temel hadîs kaynakları ve müellifleri, Mütেকaddimûn diye bilinen dönem ve *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, *el-İlma’ fi usûli’r-rivâye ve’s-semâ’* ve *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs* gibi ilk usûl kitapları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Hadîs ilimlerine dair eserlerin tam kemaline ulaştığı dönem olan hicrî 7. ve 10. asır arasındaki olgunlaşma döneminde telif edilen ve bilhassa İbnu’s-Salâh’ın *Ulûmu’l-hadîs*’i üzerine yapılan şerh, haşiye ve manzum eserler kısaca tanıtılmış, hadîsin duraklama dönemi olarak bilinen 10. ve 14. asır telifatına değinildikten sonra 14. asırdan günümüze kadar geçen sürede hadîs ilminin yeniden uyanışı ve müsteşriklerin ortaya attığı birtakım görüşlere cevap verme amacıyla yazılan eserlere örnekler verilmiştir.

Eserin ikinci bâbı علوم رواة الحديث adıyla hadîs râvileri ilmini konu edinmektedir (s.73-187). Müellif ikinci bâbı iki fasla ayırmış, ilk fasılda kabul veya red açısından râvinin durumunu belirten ilimleri, ikinci fasılda râvinin kişiliğini tanıtan ilimleri anlatmıştır. Bu bölümün ilk faslı olan “râvinin hallerini bilmek” konusunu genel hatlarıyla yedi başlık altında inceleyen müellif, muhaddislerin

² Nureddin Itr, *Menhecû’n-nakd fi ulûmi’l-hadîs*, s. 15-20.

ünvanları, rivayeti kabul ya da reddolunan râvilerin nitelikleri, adalet ve zabt sıfatları ve bu sıfatların özellikleri hakkındaki farklı görüş ve ihtilaflar, bilinip bilinmemesi açısından muaddel, mecrûh ya da mechûl olarak râvilerin kısımları, cerh ve ta'dilin şartları, lafızları ve dereceleri, cerh edecek kimsenin adabı, cerh ve ta'dilin tearuzu konularını özetledikten sonra özellikle İbn Ebî Hâtim'in bu konudaki görüşlerine başvurmuş, sahabenin tabakaları ve adaleti meselelerinden sonra sahabe hakkında yazılan bazı telifatin tanıtımını yapmıştır. Zayıf ve sika râvileri tanıtan eserler, sika oldukları bilindiği halde hayatlarının sonlarına doğru zabt kusuru bulunan râviler, teferrüd eden yani sadece tek bir kişiden rivayet edenler ve müdellisûn (tedlis yapan râviler) ile ilgili konulardan sonra genel bir bölüm sonu değerlendirmesi ile ikinci bâbın ilk faslı tamamlanmıştır.

İkinci bölümün ikinci faslı râvinin şahsiyetini konu edinmektedir. Müellif bu bölümde özellikle râviler tarihi bilgisi ve râvi isimleri üzerinde durmaktadır. Râviler tarihinde; râvilerin tabakaları, tabiîn ve etbâut-tabiîn, el-ihve ve'l-ehavât (kardeş râviler), rivayetü'l-akran, rivayetü'l-ekâbir ani'l-esâgîr (büyüklerin küçüklerden rivayet etmesi), sâbık ve lâhık, babaların oğullarından ve oğulların babalarından rivayeti konuları işlenmektedir. Râvi isimleri konusunda ise, mübhemât, farklı isim ya da lakapları olan râviler, el-esmâ ve'l-künâ, râvilerin lakapları, mevâli râviler, mu'telif ve muhtelif, müttefik ve müfterik gibi meseleler bulunmaktadır. Bu fasıl da genel bir değerlendirme ile bitmektedir.

Üçüncü bâbda علوم رواية الحديث başlığıyla hadîs rivayeti ilmi anlatılmaktadır (s.188-239). Bu bölümün konusu beş ana başlık altında toplanmaktadır; hadîs talebesinin âdâbı, muhaddisin âdâbı, hadîs dinlemenin, zabtının ve tahammülünün keyfiyeti, rivayetü'l-hadîsin nitelikleri ve hadîs yazımının keyfiyeti. Hadîs talebesinin ve muhaddisin âdâbı kısmında Allah'a karşı ihlâslı ve iyi niyet sahibi olması, ilmi ile amel etmesi gibi uyulması gereken esaslardan sonra câmi, sünen, musannef, müstedrek, müstahrec gibi ale'l-ebvâb türü eserler ve müsned, etrâf kitapları ve mu'cemler gibi rical merkezli eserlerden bahsedilmiştir. Hadîs rivayet etmenin keyfiyeti kısmında sema', arz, icâzet, münâvele, mükâtebe, i'lam, vasiyyet ve vicâde gibi tahammülü'l-hadîs yollarından; rivayet şartları kısmında ise tahammülü'l-hadîs yollarıyla alınan rivayetlerin lafız farklılıkları, eda lafızlarının hadîs rivayetindeki önemi, mana ile rivayet meselesi, hadîsin ihtisâr edilmesi ve darb, tahrîc, tashih gibi hata düzeltme yolları anlatılmaktadır.

Dördüncü bâbda علوم الحديث من حيث القبول او الرد başlığı ile hadîsi kabul veya red açısından inceleyen hadîs ilimleri konu edinilmektedir (s. 240-320). Müellif bu bölümü de iki fasıl halinde işlemiş, ilk faslı makbûl (kabul olunan) rivayetlere, ikinci faslı da merdûd (reddolunan) rivayetlere tahsis etmiştir. Kabul olunan rivayetler kısmında sahih, hasen, sahih li-gayrihi ve hasen li-gayrihi rivayetle-

rin ıstılah manaları ve farklı tanımları ele alınmış, özellikle sahih hadîs, tanımları, hükmü, esahhu'l-esânid konusu ve *Sahîhayn* gibi sahih hadîs kitaplarının tanıtımına ağırlık verilmiştir. Hasen hadîsin farklı tarifleri, âlimler nazarında hükmü ve mertebeleri konularından sonra hasen hadîsleri toplayan eserlerden bahsedilmiştir. İkinci fasılda merdûd rivayetler bahsinde ise, zayıf, muza'af, metrûk, matruh ve mevzû hadîs konuları anlatılmaktadır. Zayıf hadîs, kısımları, dereceleri, zayıf hadîsle amel etmenin hükmü, hadîs uydurma sebepleri, zayıf ve uydurma rivayetleri toplayan eserler hakkında bilgi verildikten sonra dördüncü bâb da değerlendirme ile son bulmaktadır.

Beşinci bâbda علوم المتن başlığı ile metinle alakalı ilimlerden bahsedilmektedir (s. 321-343). Bölümün birinci faslında kaynağı açısından hadîsin kısımları tanıtılmış, kudsi, merfu', mevkûf ve maktu' hadîs tanımları yapılmıştır. İkinci fasılda metni anlama ile ilgili ilimler olarak garibu'l-hadîs, esbâbu vurûdi'l-hadîs, nâsîh-mensuh, muhtelifu'l-hadîs ve muhkemu'l-hadîs konuları işlenmektedir. Kudsi hadîsin tanımı ve Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ile arasındaki fark, merfu' ve mevkûf hadîs hakkında ulemanın görüşü, mevkûf ve maktu' hadîsle alakalı bazı meseleler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. İkinci fasılda zikredilen hadîs ilimlerinin, birinci fasıla ve hatta diğer bölümlere kıyasla daha özet geçildiği açıkça görülmektedir.

Eserin altıncı bâbı علوم السند adını taşımaktadır ve ittisal ve inkıta' açısından sened ilimleri olarak iki fasla ayrılmaktadır (s. 344-393). İttisal açısından sened ilimlerini muttasıl, müsned, mu'an'an, müen'en, müselsel, âli, nâzil ve el-mezîd fi muttasılı'l-esânid olarak yedi kısma ayıran müellif, bu çeşitleri kısımları ile birlikte ayrıntılı olarak açıklamaktadır. 'İttisalin hükmü' açıklamasından sonra ikinci fasla, 'inkıta' açısından sened ilimleri'ne geçilmiş, bu ilimler de munkatı', mürsel, muallak, mu'dal, müdelles ve mürsel-i hafî olarak belirlenmiştir. Bu fasıldaki hadîs çeşitlerinin hükümlerini tek tek açıklayan Nureddin İtr, konuyla ilgili örnek olabilecek hadîsleri de verdikten sonra geniş bir değerlendirme bölümüyle bu bâbı noktalamıştır.

Yedinci bâb علوم المشتركة بين السند و المتن adıyla hem senedi hem de metni ilgilendiren ilimlerden bahsetmektedir (s. 394-456). Birinci fasıl hadîsin teferrüd etmesini (tek kalmasını) konu edinmiştir. Hadîs usûlünde çoğu kez aynı anlamı ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılan ferd ve garîb hadîs, bu fasılda iki ayrı başlık altında incelenmektedir. İkinci fasılda râvi sayısına göre hadîsin çeşitleri anlatılmakta ve mütevatir, meşhur, müstefiz, aziz, mütabî ve şahid hadîs olmak üzere altı başlık altında toplanmaktadır. Mütevatir ve meşhur sünnet hakkında bilhassa oryantalistler tarafından oluşturulan şüphelerden alıntı yaparak örnekler veren müellif, sonuç bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde vereceği cevaplardan önce bu bölümde de savunma amaçlı bilgiler vermektedir. Üçüncü fasılda, müellifin hadîs usûlünde büyük bir öneme sahip olduğunu söylediği 'hadîs rivayetinin ihtilafı' konusu bulunmaktadır. Bu başlık altında ziyedetü's-sika, şâz ve mahfûz, münker ve ma'ruf, muztarib, maktûb, müdrec,

musahhaf ve muallel olmak üzere on farklı konu müstakil başlıklar altında zikredilmektedir. Açıkladığı her hadis çeşidinin, kabul veya red açısından hükümünü de beyan eden Itr, her bölümün sonunda yaptığı gibi bu bölümü de genel bir bölüm değerlendirmesi ile sonlandırmaktadır.

Eserine, 'hâtîme- çeşitli tartışmalar ve genel bir değerlendirme' adıyla bir sonuç bölümü yazan müellif (s. 457-491), eserin muhtevasının genel bir özeti vermekle birlikte 'şüpheler ve tartışmalar' başlığıyla, özellikle oryantalistlerin ve onların izinde gidenlerin hadis ilmine yönelttiği 'hadislerin yazımı meselesi', 'hadîsin tedvininin fikhî mezheplerin teşekkülünden sonra olduğu ve Hz. Muhammed'e aidiyetlerinde problem bulunduğu', 'hadîs rivayetlerindeki tenakuzlar' ve 'hadîs tenkid metotlarının yetersizliği' gibi çeşitli suçlamalara altı başlık altında cevaplar vermektedir. Bu iddialara karşı hadîsin tedvini ve tasnifinin daha İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren başladığı, hadîs âlimlerinin duydukları her rivayeti kabul etmeyip hadîsin kabul edilebilmesi için çeşitli kıstaslar belirledikleri, bununla da yetinmeyip sened ve rical ilmini geliştirdikleri, hadîs rivayetinde çok titiz davranarak usûl ile ilgili konuları erken dönemde yazılı hale getirebilmek için gayret ettikleri ile alakalı tarihî bilgiler verilmektedir. Fikirlerini desteklemek için Fuat Sezgin'den de alıntılar yapan Nureddin Itr, hadîs usûlü ilmi, tarihi, gelişimi, önemi, kuralları ve muhaddislerin bu kuralları uygulamadaki yöntemlerini birkaç madde ile özetlemiştir. Yararlanılan kaynaklar kısmından sonra eserde zikredilen ayet, hadîs ve âlimlerin alfabetik fihristi verilmiş, daha sonra konu ve ıstılah indeksi verilerek eserin genel muhtevasını belirleyen bir 'içindekiler' kısmıyla eser sonlandırılmıştır.

Tespitlerimize göre *Menhecü'n-Nakd* üzerine Türkçe olarak yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte esere yapılan atıfların fazlalığı, eserin önemini ortaya koymak açısından dikkate değerdir. *Menhecü'n-nakd* hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapan Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn* adlı eserinin mukaddime kısmında Nureddin Itr'ı, eserine 'tenkid yöntemi' adını vermesine rağmen farklı bir bilgi vermediği veya yeni bir metot geliştirmediği, sadece bilinen usûl ilimlerinin sıralamasını değiştirdiğini söyleyerek eleştirmiştir. A'zamî, eserde hadîs ilminin geçirdiği dönemler hakkında verilen bilgileri yeterli bulmamış, ayrıca Nureddin Itr'ın tenkid metodu ile tenkid sonucu ayırımını yapmadığını, müteahhirûnun tenkid metodu olarak sunduğu yöntemin aslında mütেকaddimûnun tenkid sonucu olduğunu söylemiştir.³

Genel olarak bakıldığında Nureddin Itr'ın *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserinin tertibi göze çarpmaktadır. Müellif her konuyu bâb adını verdiği üst başlıklara ve fasıl adını verdiği alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Usûlle

³ bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd 'inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, 1990, s. 6-7.

ilgili konularda yaptığı alıntılar ve verdiği örneklerin çokluğu, konunun anlaşılması noktasında faydalı görünmektedir. Muhammed Ebû Şehbe'nin takrîz yazısında belirttiği gibi⁴ akıcı ve anlaşılması kolay dili, örnek vermedeki titizliği, hakkında tearuz bulunan konularda âlimler arası fikir ihtilaflarına değinmesi, oryantalistlere verdiği tatminkâr cevaplar eseri öne çıkaran unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Bölümlere ayrılan sayfa sayıları nispeten orantılı olmakla birlikte, hadis râvilerini konu edinen ikinci bâb hacim olarak diğer bölümlerden geniş tutulmuştur. Ayrıca *Menhecü'n-Nakd*'de dikkati çeken bir diğer özellik, müellifin çoğunlukla hadîs usûlünün klasik eserlerini kaynak olarak kullanmış olmasıdır. Bu noktada müellifin en fazla başvurduğu kaynaklar arasında Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Hâkim en-Neysâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimetu İbni's-Salâh (Ulûmu'l-hadîs)*, Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr*, İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker*, Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs* ve Irakî ile Süyûtî'nin *Şerhu Elfiyyeti'l-hadîs* adlı eserleri gösterilebilir.

Zeynep POLAT

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadîs, İSTANBUL

⁴ Nureddin Itr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe'nin takrîz yazısı, s.6-11.